

УДК 340.15

Володимир Макарчук

Національний університет “Львівська політехніка”,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
volodymyr.s.makarchuk@lpnu.ua
ORCID ID : //orcid.org/0000-0001-6292-8419

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИРІШЕННЯ ПИТАНЬ БІЖЕНЦІВ ТА ОБМІНУ НАСЕЛЕННЯМ В УКРАЇНІ ХХ ст.: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА ТА СУЧАСНЕ БАЧЕННЯ

<http://doi.org/10.23939/law2023.37.021>

© Макарчук В., 2023

Зазначено, що ХХ ст. ознаменувалося великими міграціями населення – в світі загалом, Європі, яка пережила дві світові війни, та в Україні зокрема. На жаль, супроводжувалися міграційні процеси великою кількістю біженців. Значні групи населення відривалися від звичних місць проживання напів добровільно, внаслідок оптації громадянства. Зрозуміло, що переважно ці рухи багатотисячних мас населення відбувалися не без втручання державних установ, із відповідною нормативно-правовою базою – як міжнародно-правовою, так і “внутрішнього” походження.

Проаналізовано міграційні процеси в Україні, передусім доби двох Світових воєн. Розглянуто як міжнародно-правові документи, що регулювали оптацію громадянства (радянсько-німецькі угоди 1939–1940 рр., домовленості з післявоєнними польським та чехословацьким урядами тощо), так і законодавчі положення, що регулювали міграцію на “внутрішньому” рівні.

Відмічено, ту обставину, що у окремих випадках міграції населення не були врегульовані відповідними міждержавними угодами, що залишило великі анклавні румунського (Герцаївський район в Буковині) та угорського (Берегівський район та ін. землі Закарпаття) населення в складі сучасної України. Остання обставина певним чином ускладнює відносини нашої держави з Угорщиною, керованою великодержавним урядом Віктора Орбана.

Висловлюється думка, що історичний досвід ХХ ст. механічно незастосовний для сучасних умов, але окремі аспекти можуть бути враховані вітчизняними законодавцями при врегулюванні наслідків російської агресії 2014–202? рр. проти суверенної України.

Ключові слова: кордони України, громадянство України, біженці, оптація громадянства, правове регулювання міграції населення.

Постановка проблеми. Очікуване завершення російсько-української війни 2014–202? рр. неминуче породить міграції російського та проросійського населення з тимчасово окупованих тери-

торій Криму та ОРДЛО. Історичний досвід (XX ст.) правового регулювання такого роду масових переселень є незастосовним щодо XXI ст., але окремі аспекти можуть виявитися повчальними і в сучасних умовах.

Мета статті. Узагальнити досвід міжнародно-правового регулювання міграцій населення та “внутрішнього” законодавства Союзу РСР у період двох світових воєн. Сформулювати авторське бачення та оцінку результатів процесів вказаних міграцій.

Аналіз дослідження проблеми. Історіографія питання поділяється на два великі блоки – власне історичний, який описує вказані процеси в їх динаміці, та історико-правовий, який дає оцінку правовим документам, що регулювали міжнародні відносини, а також питання допомоги мігрантам і біженцям. Серед помітних “чистих” істориків відзначимо вітчизняних В. Барана, М. Гетьманчука, С. Дороша, А. Зануду, О. Лебеденка, А. Тичину, В. Токарського та інших, серед зарубіжних – S. Cieselski, G. Hryciuk, A. Serebrakowski, V. Aspaturian, P. Eberhardt та інших.

Історики права та “чисті” юристи, задіяні у висвітленні наукової проблеми, – це передусім вітчизняні І. Адамчук, В. Бурова (історики права), В. Авер’янов, М. Ануфрієв, І. Арістова, Н. Бортник, О. Бандурка, А. Берлач, В. Білоус, В. Грохольський, Є. Додін, Р. Калюжний, С. Ківалов, Л. Коваль, С. Мосьондз, М. Тищенко, В. Шамрай (правознавці, спеціалісти з питань міграції) та інші, а також зарубіжні дослідники питань правового регулювання міграційних процесів – M. Cross, I. Burgers, H. Hille, T. Straubhaar та інші.

Виклад основного матеріалу. Дотримуємося думки, що будь-які масові міграції населення, спричинені політичними факторами, а не добровільним вибором самих мігрантів, є злом. Громадяни втрачають звичні соціальні зв’язки, місце праці, нерухоме майно – часто без належної компенсації; освоєння переселенців на новому місці проживання вимагає від них неабияких матеріальних затрат та моральних зусиль. Водночас не можемо заперечити й ту думку, що вказане нами “зло” часами є меншим із можливих – переселенці рятують найдорожче, що у них є – життя власне та членів родин, рухоме майно, соціальний статус тощо, та набувають перспективи, яких вони були б позбавлені за попереднім місцем проживання.

Актуальності проблемі надає невизначеність політичної ситуації в окупованих російськими військами Криму та ОРДЛО. Не підлягає сумніву факт як цілеспрямованого (здійснюваного Кремлем), так і стихійного переселення в ці українські регіони значної кількості переселенців із РФ. 24 листопада 2017 р. М. Джемільєв заявив, що протягом 2014–2017 рр. Росія завезла до Криму, за різними оцінками, від 250 до 400 тис. своїх громадян, а також майже 250 тис. мігрантів із Донецької та Луганської областей [1] – силовиків, управлінців, цивільних спеціалістів, а то й просто непрацюючих. На 2022 р., за деякими оцінками, лише в Криму перебуває понад 800 тис. “понаєхів”, прибулих на півострів починаючи від лютого 2014 р.

Зрозуміло, що у разі повернення до *статус-кво анте беллум*, ці мігранти у своїй масі будуть вимушені реемігрувати до Росії. До них, поза найменшим сумнівом, приєднаються й активні учасники дестабілізуючих процесів т. зв. *русской весни* з числа осіб, які мали у 2014 р. українське громадянство.

Не претендуючи на вироблення основ національної політики держави України чи навіть котроїсь із проукраїнських політичних сил у цьому питанні, зосередимо увагу на тих масштабних хвилях людських міграцій, з якими зіткнулася Україна в XX ст.

Першою масштабною міграцією XX ст. в Україні стали вивезення т. зв. австрофілів на Захід під час Галицької битви серпня – вересня 1914 р. та Брусиловського прориву червня 1916 р., а також утечі на Схід москвофілів після австро-німецького контрнаступу в Галичині у березні – червні

1915 р. Тут йшлося про п'яти–шестизначні цифри. Так, у статті, надрукованій 14 березня 1916 р. у львівській газеті “Діло”, стверджувалося, що кількість українських біженців зі Східної Галичини “не повинна перевищувати 400 тис. осіб” [2, с. 64].

Відтак, уже у цих випадках кількість вимушених мігрантів була вражаючою. Їх розміщення на нових місцях проживання вимагало значних організаційних зусиль. Втім, після завершення Першої світової війни більшість цих людей повернулася до своїх домівок. В силу багатьох причин втручання українських державницьких структур (УНР, Гетьманату, ЗУНР) у процеси повернення мігрантів було мінімальним. Допомога переміщеним особам здійснювалася вибірково і нерегулярно – у молодих державних структурах у 1917–1921 рр. були інші пріоритети.

Ризький мир 18 березня 1921 р. у статті IX підтвердив умови статті VII прелімінарного Договору про умови миру від 12 жовтня 1920 р. Окрім цивільних оптантів (біженців та емігрантів) сторони узяли на себе зобов'язання “негайно” передати одна одній також військовополонених, інтернованих та заручників [3, с. 249].

Про якусь державну допомогу переселенцям не йшлося. Навпаки, у Додатку № 2 чітко встановлювалися правила вивезення майна оптантів на територію нової для них батьківщини. Зокрема, “загальна вага багажу, окрім ручного, не мала перевищувати 10 пудів на кожну особу”, паперові гроші будь-якого випуску дозволялося вивозити не звище 100 000 рублів з Росії та України і не звище 200 000 марок із Польщі на кожну оптовану особу; золоті й срібні годинники з ланцюжками, обручальні персні, срібні портсигари – не більше 1 штуки тощо [4].

Великі маси мігрантів з Росії стали прибувати до “ситої” України внаслідок голоду на Поволжі та у ін. регіонах РРФСР. У 1921–1922 рр., – вказує М. Гетьманчук, – з неврожайних районів РРФСР в Україну прибуло близько півмільйона осіб (439 тис.). Стихійна міграція населення за умов голоду призвела до загибелі значної частини біженців. Від голоду до осені 1922 р. в УСРР померло 47,5 тис. осіб [5, с. 138]. Схоже, якоїсь особливої підтримки цим стихійним переселенцям владні структури радянської України не надавали, ігноруючи проблему де-факто.

Великі маси мігрантів із Росії прибували в Україну й під час Голодомору 1932–1933 рр., вселяючись у опустілі хати вимерлих українських колгоспників. Цих уже перевозили залізничним транспортом. Один із популярних сайтів вказує: “З Білоруської РСР в Одеську область – 61 ешелон, із західних областей РРФСР в Дніпропетровську – 109 ешелонів, з Горького в Одеську – 135 ешелонів, з центрально-чорноземного регіону Росії в Харківську область – 180 ешелонів. З Іванівської в Донецьку – 144 ешелони, і багато-багато інших людей та ешелонів. Переселяли коней, корів, овець, завозили курей та інший скот, переселяли цілі колгоспи з технікою та інвентарем. Переселяли російських вчителів” [6].

Інше джерело стверджує: “переселенцям, які прибували у вимерлі від голоду села на Сході та Півдні країни, надавали значні пільги. З них знімали всі недоїмки зі сплати податків, їх звільняли від сплати сільгосподатку на три роки, рік вони могли не постачати державі молоко та м'ясо, кожна родина безкоштовно отримувала будинок і садибу, ремонт яких до їх переселення мали забезпечити місцеві колгоспи. Тим, у кого не було корови, її надавали безкоштовно, а на кожні дві–три родини – давали коня” [7].

Наступна потужна хвиля (точніше, кілька хвиль) міграції була викликана Другою світовою війною.

Первісно, уже в 1939–1941 рр. відбувся обмін населенням з нацистською Німеччиною, з якою Радянський Союз “розділив” Польщу.

За даними НКВС, у східних областях Польщі, які відійшли до складу Союзу РСР, налічувалося 150 тис. біженців із західних та центральних областей (із них 44 тис. повернулися до Польщі до січня 1940 р., решта залишилися у СРСР – фактично без державної підтримки). Значна їх частина пізніше потрапила під маховик радянських репресій.

Із шести новостворених західних областей Української РСР до Рейху (переважно – до Генерал-Губернаторства) зголосилися на виїзд майже 30 тис. фольксдойчів, до яких намагалися долучитися українські націоналісти, що обґрунтовано побоювалися репресій з боку радянських силових структур.

У лютому 1940 – травні 1941 рр. відбулися чотири хвилі депортацій на Схід “неблагонадійних” елементів – від родин польських осадників і жандармів до місцевих служок Венери (повій). Обміни населенням з “демократичною” Польщею тривали у 1944–1947 рр. Історіографія цього питання настільки потужна, що автор – за браком місця – відсилає читача до кількох власних публікацій [8–11].

У червні 1940 р. Москва звичними силовими методами вирішила за давнини (з 1918 р.) територіальний спір з Румунією. Разом з румунськими військами Бессарабію та Північну Буковину покинули майже 200 тис. осіб [11, с. 404 (з посиланням на: РГВА. Ф. 37977, оп. 1, д. 671, л. 378)]. Згодом, 20 липня 1940 р., радянський уряд погодився дозволити евакуацію румунських чиновників, військовослужбовців та цивільного населення, яке мало бажання виїхати до Румунії, куди репатріювалося 13 750 осіб [12, с. 404 (з посиланням на: РГВА. Ф. 37977, оп. 1, д. 671, л. 282)].

Також 5 вересня 1940 р. укладено радянсько-німецьку угоду про евакуацію з Бессарабії та Північної Буковини етнічних німців, переважно колоністів. Репатріація тривала з 23 вересня до 13 листопада 1940 р. і дала ще 133 138 осіб, які покинули землі, що відійшли від Румунії до Радянського Союзу [13].

Майно переселенців (усе нерухоме та частина рухомого, яке не підлягало вивезенню за умовами угоди) йшло на створення матеріальної бази радгоспів та колгоспів, нав’язаних місцевому населенню радянськими властями.

Радянське бажання позбутися етнічних німців на новоприєднаних територіях Бессарабії та Північної Буковини (та розпорядитися залишеним ними майном) було настільки сильним, що 7 серпня 1940 р. Москва дала згоду на репатріацію навіть тих колишніх румунських громадян німецької національності, які на цей час перебували в місцях позбавлення волі [14, (з посиланням на: Российский ГАСПИ, Ф. 17, оп. 162, д. 28, л. 111)].

До того ж, радянська делегація в Змішаній радянсько-німецькій комісії з евакуації громадян німецької національності з Північної Буковини та Бессарабії ще 6 серпня 1940 р. отримала урядову вказівку – наполягати на тому, що: “а) усе майно, націоналізоване та муніципалізоване за радянськими законами, опису, оцінці й оплаті з боку СРСР не підлягає; б) дозволити німцям, які евакуюються, вивезти з собою, окрім того, що вивозиться за встановленими нормами, належне їм майно, у вигляді багажу та в порядку вантажних відправлень. Включити в угоду норму вивозу сільськогосподарської продукції в розмірі 250 кг на одне селянське господарство, в тому числі тютюну не більше 10 кг” [15, (з посиланням на: Российский ГАСПИ, Ф. 17, оп. 162, д. 28, л. 109 – 110)].

Евакуація німецького населення регіону була тотальною. Приміром, із міста Шабо (у 1940 р. – центр Лиманського району) колоністи, які становили близько половини населення, виїхали майже у повному складі (переважно до Швейцарії), залишилося лише кілька родин – Бесон, Нівель, Мишу, Тардан, Доні [16, с. 315].

З містечка Сарата до Німеччини виїхала 651 сім’я [17, с. 152].

Звільнені колоністами сільськогосподарські угіддя, господарські та житлові приміщення стали потужною (і фактично безплатною) базою колективізації. Так, у Шабо на землях колоністів було організовано колгосп “Червоний лиман” і виноградарський радгосп “Шабо”. Рибалки об’єдналися в колгосп “Зоря”.

Напруженою була ситуація в місті Арциз, де більшість німців-колоністів у вересні–жовтні 1940 р. виїхали до Німеччини. Обезлюднення було настільки відчутним, що вже восени того ж року сюди привезли переселенців з українських областей: 122 родини з Вінницької, 83 – із Сумської та Волинської областей. “Вони, – вказує радянське джерело, – мали значний досвід колективного господарювання. Восени 1940 р. із їх допомогою місцеве населення заснувало артіль ім. Комінтерну. Вона об’єднувала 179 господарств і мала 1173 га землі, 113 робочих коней, 259 голів ВРХ, 236 свиней, 355 овець тощо. Розпочався новий етап в історії Арциза – етап соціалістичних перетворень. Набули сили ленінські декрети про націоналізацію землі. Селяни одержали по 10 га на сім’ю” [16, с. 187].

Усього ж до Аккерманської області в 1940–1941 рр. переселено 6 тис. господарств колгоспників зі східних областей УРСР та 3700 господарств із західних областей. Показово, що колгоспники зі Сходу отримали загалом 64.451 га землі (понад 10 га на господарство), а вихідці з новоприєднаних західних областей – 18,500 га (тобто лише по 5 га на родину) [18, (з посиланням на ДАОО, Ф. 4980, оп. 1, спр. 3, а. 60–62)].

На землі німецьких колоністів вже до 22 червня 1941 р. були переселені 46 колгоспів із Сумської, Чернігівської, Одеської, Вінницької, Кам’янець-Подільської областей. Зі східних районів України для роботи в МТС прибули 150 бригадирів тракторних бригад, 100 трактористів [17, с. 156].

5 вересня 1940 р. укладено радянсько-німецьку угоду про евакуацію етнічних німців, з Бессарабії та Північної Буковини. Репатріація тривала з 23 вересня до 13 листопада 1940 р. і дала ще 133 138 осіб, які покинули землі, що відійшли від Румунії до Радянського Союзу.

Кількість репресованих в Аккерманській (Ізмаїльській області) у 1940–1941 рр. дослідники оцінюють у 89,5 тис, вказуючи, що значна частина цих людей підлягала депортації на Урал, в Казахстан та Сибір.

Окремої уваги заслуговує врегулювання питання про обмін населенням між Українською РСР та Чехословацькою Республікою, здійснений внаслідок інкорпорації регіону до складу Союзу РСР у 1945–1946 рр.

У звільненому від нацистів Кошіце 4–5 квітня чехословацький уряд здійснив свою часткову реорганізацію. З. Фірлінгер, який перед тим посідав пост посла в СРСР, став прем’єром. Там же, у Кошіце, оприлюднено раніше схвалену програму. Пункт VII проголошував: “Уряд турбуватиметься про те, щоб якомога швидше вирішилося питання Закарпатської України, поставлене самим населенням області. Уряд прагне, щоб це питання вирішувалося відповідно до демократичного волевиявлення народу Закарпатської України, у дусі повної дружби між Чехословаччиною і Радянським Союзом, і він переконаний, що саме так воно й буде” [19, с. 309, 310].

Вимагає пояснень, чому відповідна заява була зроблена чехословацьким урядом ще до закінчення світової війни і міжнародно-правового погодження післявоєнних кордонів ЧСР із сусідніми Польщею, Німеччиною та Угорщиною.

22 березня 1945 р. посол США в СРСР А. Гарріман доповів державному секретареві Е. Стеттініусу, що “чехословацький президент Е. Бенеш покладає великі надії на радянське сприяння у відновленні до-мюнхенської цілісності ЧСР, а також отримання останньою невеликих коректив території за рахунок Німеччини та Угорщини”. Питання про Карпатську Україну у цьому разі може бути вирішене самим населенням регіону, але Е. Бенеш наполягатиме на тому, щоб “усі бажані виїхати до Чехословаччини отримали це право” [20, р. 427]. Москва не заперечувала проти цієї вимоги, оскільки вона цілком відповідала інтересам радянської сторони, зменшуючи потенційну небезпеку відновлення орієнтації місцевого населення регіону на Прагу і Братиславу. Відповідно до окремого Протоколу до Договору між СРСР і ЧСР від 29 червня 1945 р. жителям Карпатської України чеської та словацької національностей надавалося право оптації громадянства. Вказане положення поширювалося на етнічних українців та росіян, що служили у чехословацькій армії. Нато-

мість українці і росіяни, які проживали в межах ЧСР, отримали змогу набути радянське громадянство і переселитися в Закарпаття.

Організаційні питання оптації урегулювали Постанова РНК СРСР від 30 грудня 1945 р. та Постанова РНК УРСР від 29 січня 1946 р. [21, с. 150 (з посиланням на ДАЗО, Ф. Р-195, оп. 11, од. зб. 6, арк. 52)]. Дані про оптацію ніколи не публікувалися офіційно, але, за деякими підрахунками, близько 10 тис. русинів-українців із ЧСР обрали громадянство Української РСР і перебралися на Закарпаття; приблизно стільки ж осіб словацької та чеської національностей з Карпатської України відбули в Словаччину та Чехію [22, с. 75].

Вступ радянських військ до регіону, окупованого гортістською Угорщиною в 1938–1939 рр., супроводжувався масовою втечею чиновників та силовиків, більшість із яких мала угорські корені. Проте т. зв. обмін цивільним населенням з Угорщиною у післявоєнні роки не здійснювався. Внаслідок цього “упущення” в Закарпатській області України збереглися потужні угорські анклавні. Так, у Берегівському районі у 1959 р. угорці становили 80,3 %, українці – 16,6 % населення; ситуація суттєво не змінилася і під час останнього перепису 2001 р. – угорці – 76,2 %, українці – 18,8 % [23]. Цілком ймовірно, що Москва залишила цю скабку в українському державному тілі свідомо – як і населений переважно не українцями Герцаївський район сусідньої Чернівецької області (відсоток румунського населення – 91,5 %, українського – 5,0 % [24]). Нині спостерігаємо спроби російського державного керівництва роздмухати територіальний конфлікт України з її західними сусідами.

Натомість доконаний обмін населенням між післявоєнною УРСР та прорадянською ПНР призвів до того, що серйозного підґрунтя для польського сепаратизму в західних областях України (Волинська, Рівненська, Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська) на сьогодні немає. Робота ця була розпочата ще у вересні 1944 р. укладенням відповідної домовленості між польським ПКНВ та урядом Радянської України і тривала кілька років (питання настільки складне і об’ємне, що відсилаю читача до відповідних сторінок своєї монографії [8]).

Також не супроводжувалася стимульованими державними органами міграціями населення “передача” Кримської області з складу РРФСР до УРСР, урочисто проголошена радянськими властями в 1954 р.

Після 1991 р. масштабний обмін населенням між Україною та Російською Федерацією проходив стихійно. Російська програма переселень “соотечественников” до РФ, розпочата в другій половині 2000-х рр., фактично провалилася.

Натомість після окупації Криму у 2014 р. сюди стали завозити сотні тисяч громадян РФ, пропонуючи пільгові кредити на житло, заохочуючи прибульців високими зарплатами та перспективами кар’єрного росту. Наприкінці листопада 2022 р. постійна представниця Президента України в АРК Таміла Ташева заявила, що: “Наразі питання долі громадян РФ, які опинились на тимчасово окупованих територіях Криму та Севастополя, це передусім безпекове питання та одна з гарантій не повторення агресії РФ у майбутньому”.

Т. Ташева наголосила, що, згідно з українським законодавством, усі іноземці, які потрапили на півострів після 2014 р. не через українські КПВВ або через них, але порушили терміни перебування, проживають на території Криму незаконно. “Рішення просте та не суперечить міжнародному праву: населення, яке приїхало незаконно на територію півострова, має залишити Автономну Республіку Крим та Севастополь шляхом добровільного виїзду чи примусового видворення”, – акцентувала Т. Ташева.

За її словами, чинне законодавство України передбачає можливість примусового повернення для іноземців та осіб без громадянства і на основі відповідного закону розроблятиметься механізм для видворення громадян РФ із Криму. Т. Ташева наголосила, що наразі розглядається варіант видворення всіх громадян РФ після деокупації Криму: “А після виїзду за межі України їхня подальша доля та можливість повернутися на територію України вирішуватиметься згідно з українським за-

конодавством”. За словами постійної представниці Президента, кожна справа розглядатиметься індивідуально, адже необхідно буде враховувати багато факторів [25].

Висновки: Висловимо переконання, що масштабний досвід переселень багатотисячних груп населення, вимушено набутий Україною в минулому, ХХ ст., нині механічно незастосовний. Однак окремі аспекти цього досвіду уже на сьогодні потребують уваги вітчизняного законодавця та органів виконавчої влади. Зокрема, з метою зменшення неконтрольованої міграції громадян РФ в Україну доцільно уже на сьогодні прийняти окремий закон, який би уневажив правочини з відчуження та придбання нерухомості на українських територіях, тимчасово окупованих Росією у 2014–2022 рр.

Після позитивного вирішення про повернення державно-територіального статусу АР Крим та ОРДЛО до *статус-кво анте беллюм* Україна повинна потурбуватися про тих заложників ситуації з числа громадян РФ, які висловлять готовність повернутись до попередніх місць проживання. Доцільно буде залучити до виконання програми рееміграції міжнародне співтовариство.

Стратегія повернення в Україну тимчасово окупованих РФ територій обов’язково має враховувати неминучий відтік величезної маси нелояльних до української державності громадян, багато з яких нині забезпечують управлінські та силові функції на тимчасово окупованих землях. Їх необхідно буде оперативно замінити українськими кадрами, що викличе власну хвилю міграції – цього разу всередині України.

Можливо, доцільно буде завчасно розробити лімітні норми ввозу–вивозу рухомого майна мігрантами, а також встановити граничні часові терміни, протягом яких оптанти-мігранти можуть розраховувати на державну підтримку України та міжнародного співтовариства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. РФ принудительно меняет демографическую ситуацию в оккупированном Крыму : на полуостров завезли 300 тыс. россиян. – Джемилев. URL : https://censor.net.ua/news/463852/rf_prinuditelno_menyaet_demograficheskuyu_situatsiyu_v_okkupirovannom_krymu_na_poluostrov_zavezli_300.
2. Макаrchuk С. А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. Львов : Высшая школа; Изд-во при Львов. ун-те, 1983. 255 с.
3. Договор о перемирии и прелиминарных условиях мира между РСФСР и УССР, с одной стороны, и Польшей – с другой. 12 октября 1920 г. // Документы внешней политики СССР. Т. 3 : 1 июля 1920 г. – 18 марта 1921 г. М. : Госполитздат, 1959. – 723 с.
4. Приложение № 2 к Мирному Договору // Документы внешней политики СССР. Т. 3 : 1 июля 1920 г. – 18 марта 1921 г. М. : Госполитздат, 1959. – 723 с.
5. Гетьманчук М. П. Між Москвою та Варшавою. Українське питання в радянсько-польських відносинах міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.). Львів : Видавництво Національного університету “Львівська політехніка”, 2008. 432 с.
6. Масове переселення росіян в Україну після голодомору. URL : https://censor.net.ua/forum/586159/masove_pereselennya_rosyan_v_ukranu_pislya_golodomoru.
7. Зануда А., Дорош С. Розкриття архівів: як після Голодомору на Донбас переселяли росіян. URL : http://www.bbc.com/ukrainian/society/2015/06/150522_holodomor_donbass_russia_az.
8. Макаrchuk В. С. Державно-територіальний статус західноукраїнських земель у період Другої світової війни (1939–1945 рр.) : історико-правове дослідження. Київ : Атіка, 2007. 368 с.
9. Makarchuk V. S. Population Deportations and Transfers: Evil or Necessary Evil? / A. Dyukov, O. Orlenko Divided Eastern Europe: Borders and Population Transfer, 1938–1947. Cambridge : Cambridge Scholars Publishing, 2012. P. 182–193.
10. Макаrchuk В. С. Депортации и трансферты населения: зло или неизбежное зло // Журнал российских и восточноевропейских исторических исследований. 2012. № 1 (4). С. 107–112.

11. Макарчук В. С. Обмін населенням при врегулюванні післявоєнних кордонів Української РСР (за підсумками Другої світової війни 1939 – 1945 рр.) // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. № 850. Серія Юридичні науки. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2016. – 579 с.
12. Мельтюхов М. И. Освободительный поход Сталина. М. : ООО “Издательство “Яуза””, 2006. 511 с.
13. Пасат В. И. Эвакуация немецких колонистов с территории Бессарабии и Северной Буковины в 1940 году // Отечественная история. 1997. № 2. С. 87–106.
14. Відповідь Наркомату закордонних справ СРСР на застереження німецької урядової делегації щодо евакуації осіб німецької національності з території Бессарабії і Північної Буковини, затверджена Політбюро ЦК ВКП (б). 7 серпня 1940 р. // Баран В. К., Токарський В. В. Україна: західні землі: 1939–1941 рр. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. 448 с.
15. Директива “Про роботу радянської урядової делегації в Змішаній радянсько-німецькій комісії з евакуації німців із території Бессарабії і Північної Буковини”, затверджена Політбюро ЦК ВКП (б). 6 серпня 1940 р. // Баран В. К., Токарський В. В. Вк. твори. С. 389–391.
16. Історія міст і сіл Української РСР. Одеська область. Київ : АН УРСР, 1969. 909 с.
17. Лебеденко О. М., Тичина А. К. Українське Подунав'я: минуле та сучасне. Одеса : Астропринт, 2002. – 208 с.
18. Постановление Аккерманского облисполкома и бюро обкома КП(б)У об использовании земли, имущества и скота, оставленного эвакуируемым немецким населением. 3 декабря 1940 г. // Советский Придунайский край (1940–1945): документы и материалы / сост. : А. Д. Бачинский, А. П. Белобородова, И. В. Гречуха и др.]. Одесса : Маяк, 1968. – 408 с.; ДАОО, Ф. 4980, оп. 1, спр.3, а. 60 – 62.
19. Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны : в 3-х т. Т. III: 1 января 1945 – 3 сентября 1945. М. : Госполитиздат, 1947. 791 с.
20. Foreign Relations of the United States. 1945. Vol. IV. Europe. Washington : United States Government Printing Office, 1968. – 1356 p.
21. Нариси історії Закарпаття. Т. II (1918–1945) / ред. кол. : І. Гранчак, Е. Балагурі, І. Грицак, В. Ілько, І. Поп: історія. Ужгород : Закарпаття, 1995. 663 с.
22. Маркусь В. Приєднання Закарпатської України до Радянської України, 1944–1945 / В. Маркусь. Київ, 1992. 111 с.
23. Берегівський район. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B3%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%80%D0%B0%D0%B9%D0%BE%D0%BD.
24. Герцаївський район. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B3%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%80%D0%B0%D0%B9%D0%BE%D0%BD.
25. Розглядається варіант видворення усіх громадян рф після деокупації Криму – Ташева. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3624086-rozgladaetsa-variant-vidvorenna-vsih-gromadan-rf-pisla-deokupacii-krimu-taseva.html>.

REFERENCES

1. *RF prinuditelno menyaet demograficheskuyu situatsiyu v okkupirovannom Krymu* : na poluostrov zavezli 300 tys. rossiyan. – Dzhemilev. URL : https://censor.net.ua/news/463852/rf_prinuditelno_menyaet_demograficheskuyu_situatsiyu_v_okkupirovannom_krymu_na_poluostrov_zavezli_300.
2. Makarchuk S. A. *Ehtnosocialnoe razvitiye i nacionalne otnosheniya na zapadnoukrainskikh zemlyakh v period imperializma*. Lvov : Vysshaya shkola; Izd-vo pri Lvov. un-te, 1983. 255 p.
3. Dogovor o peremirii i preliminarnykh usloviyakh mira mezhdru RSFSR i USSR, s odnoj storony, i Polshej – s drugoj. 12 oktyabrya 1920 g. *Dokumenty vneshnej politiki SSSR*. T. 3. 1 iyulya 1920 g. – 18 marta 1921 g. M. : Gospolizdat, 1959. – 723 p.
4. Prilozhenie № 2 k Mirnomu Dogovoru. *Dokumenty vneshnej politiki SSSR*. T. 3. 1 iyulya 1920 g. – 18 marta 1921 g. M. : Gospolizdat, 1959. 723 p.

5. Hetmanchuk M. P. *Mizh Moskvoiu ta Varshavoiu. Ukrainske pytannia v radiansko-polskykh vidnosynakh mizhvoiennoho periodu (1918–1939 rr.)*. Lviv : Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu “Lvivska politehnika”, 2008. 432 p.
6. *Masove pereselennia rosiian v Ukrainu pislia holodomoru*. URL : // https://censor.net.ua/forum/586159/masove_pereselennia_rosyan_v_ukrainu_pislya_golodomoru.
7. Zanuda A., Dorosh S. *Rozkryttia arkhiviv: yak pislia Holodomoru na Donbas pereseliaty rosiian*. URL : // http://www.bbc.com/ukrainian/society/2015/06/150522_holodomor_donbass_russia_az.
8. Makarchuk V. S. *Derzhavno-terytorialnyi status zakhidnoukrainskykh zemel u period Druhoi svitovoi viiny (1939–1945 rr.) : istoryko-pravove doslidzhennia*. Kyiy : Atika, 2007. 368 p.
9. Makarchuk V. S. *Population Deportations and Transfers: Evil or Necessary Evil?* A. Dyukov, O. Orlenko *Divided Eastern Europe: Borders and Population Transfer, 1938–1947*. Cambridge : Cambridge Scholars Publishing, 2012. P. 182–193.
10. Makarchuk V. S. *Deportacii i transferty naseleniya: zlo ili neizbeznoe zlo. Zhurnal rossijskikh i vostochnoevropejskikh istoricheskikh issledovanij (RF, g. Moskva)*. 2012. No. 1 (4). P. 107–112.
11. Makarchuk V. S. *Obmin naselenniam pry vrehuliuvanni pisliavoiennykh kordoniv Ukrainskoi RSR (za pidsumkamy Druhoi svitovoi viiny 1939 – 1945 rr.)*. *Visnyk Natsionalnoho universytetu “Lvivska politehnika”*. No. 850. Serii Yurydychni nauky. Lviv : Vydavnytstvo Lvivskoi politehniki, 2016. 579 p.
12. Meltyukhov M. I. *Osvoboditelnyj pokhod Stalina*. M. : OOO “Izdatelstvo “YauzA””, 2006. 511 p.
13. Pasat V. I. *Ehvakuciya nemeckikh kolonistov s territorii Bessarabii i Severnoj Bukoviny v 1940 godu . Otechestvennaya istoriya*. 1997. No. 2. P. 87–106.
14. *Vidpovid Narkomatu zakordonnykh sprav SRSR na zasterezhennia nimetskoj uriadovoi delehatsii shchodo evakuatsii osib nimetskoj natsionalnosti z terytorii Bessarabii i Pivnichnoi Bukovyny, zatverdzhena Politbiuro TsK VKP (b)*. 7 serpnia 1940 r. *Baran V. K., Tokarskyi V.V. Ukraina: zakhidni zemli: 1939–1941 rr.* Lviv : In-t ukrainoznavstva im. I. Kryp’iakevycha AN Ukrainy, 2009. 448 p.
15. *Dyrektyva “Pro robotu radianskoj uriadovoi delehatsii v Zmishanii radiansko-nimetskii komisii z evakuatsii nimtsiv iz terytorii Bessarabii i Pivnichnoi Bukovyny”*, zatverdzhena Politbiuro TsK VKP (b). 6 serpnia 1940 r. *Baran V. K., Tokarskyi V.V. Vk. tvory*. P. 389–391.
16. *Istoriia mist i sil Ukrainskoi RSR*. Odeska oblast. Kyiv : AN URSR, 1969. 909 p.
17. Lebedenko O. M., Tychyna A. K. *Ukrainske Podunav’ia: mynule ta suchasne*. Odesa : Astroprynt, 2002. 208 p.
18. *Postanovlenie Akkermanskogo oblispolkoma i byuro obkoma KP(b)U ob ispolzovanii zemli, imushchestva i skota, ostavlennogo ehvakuiruemym nemeckim naseleniem. 3 dekabrya 1940 g. Sovetskij Pridunajskij kraj (1940–1945): dokumenty i materialy / sost. : A. D. Bachinskij, A. P. Beloborodova, I. V. Grechukha i dr.* Odessa : Mayak, 1968. – 408 p.; DAOO, F. 4980, op. 1, spr.3, a. 60 – 62.
19. *Vneshnyaya politika Sovetskogo Soyuza v period Otechestvennoj vojny : V 3-kh t. T. III. 1 yanvarya 1945 – 3 sentyabrya 1945*. M. : Gospolitizdat, 1947. 791 p.
20. *Foreign Relations of the United States. 1945. Vol. IV. Europe*. Washington : United States Government Printing Office, 1968. 1356 p.
21. *Narysy istorii Zakarpattia. T. II (1918–1945)*. Redaktsiina kolehiia: I. Hrachak, E. Balahuri, I. Hrytsak, V. Ilko, I. Pop: istoriia. Uzhhorod : Zakarpattia, 1995. 663 p.
22. *Markus V. Pryiednannia Zakarpatskoi Ukrainy do Radianskoi Ukrainy, 1944–1945*. Kyiv, 1992. – 111 p.
23. *Berehivskiy raion*. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B3%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%80%D0%B0%D0%B9%D0%BE%D0%BD.
24. *Hertsaiivskiy raion*. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B3%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%80%D0%B0%D0%B9%D0%BE%D0%BD.
25. *Rozghliadaetsia variant vydvorennia usikh hromadian rf pislia deokupatsii Krymu – Tasheva*. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3624086-rozghladaetsia-variant-vidvorennia-vsikh-gromadan-rf-pisla-deokupacii-krymu-taseva.html>.

Дата надходження: 09.01.2023 р.

**LEGAL REGULATION OF THE SOLUTIONS TO REFUGEES' ISSUES
AND POPULATION EXCHANGE IN UKRAINE OF THE XX CENTURY:
HISTORICAL RETROSPECTIVE AND MODERN VISION**

XX century was marked by large population migrations – in the world in general, in Europe, which survived two world wars, and in Ukraine in particular. Unfortunately, these migration processes were accompanied by a large number of refugees. Significant groups of the population have been leaving their usual places of residence semi-voluntarily, as a result of optation. It is obvious that in most cases these movements of thousands of masses of the population did not happen without the interference of state institutions with the appropriate regulatory and legal basis – both of international legal and domestic origin.

The paper studies the migration processes in Ukraine, primarily during the two World Wars. Both international legal documents which regulated the choice of citizenship (Soviet-German agreements of 1939–1940, agreements with the post-war Polish and Czechoslovak governments, etc.), as well as legislative provisions which regulated migration at the “internal” level, were considered.

The article notes that in certain cases migrations of the population were not regulated by relevant interstate agreements, which left large enclaves of Romanian (Hertsya district in Bukovyna) and Hungarian (Berehove district and other lands of Zakarpattia) within modern Ukraine. The latter circumstance in some way complicates relations between our state and Hungary, which is governed by the great-power government of Viktor Orban.

The author expresses the view that the historical experience of the XX century is mechanically inapplicable to modern conditions, but certain aspects can be considered by domestic legislators when settling the consequences of the Russian aggression of 2014–2022 against sovereign Ukraine.

Key words: borders of Ukraine, citizenship of Ukraine, refugees, optation of citizenship, legal regulation of population migration.